

Sławomir SOLECKI¹

MAKROSTRUKTURALNY PARADYGMAT BADAŃ MIAST W UJĘCIU „NOWEJ SOCJOLOGII MIASTA”

W artykule przedstawiono najważniejsze elementy szeroko stosowanego w światowej socjologii od lat 70. XX w. makrostrukturalnego paradygmatu badań miejskich. Zaprezentowane w tekście stanowiska teoretyczne twórców „nowej socjologii miasta” zrywają z tradycją badawczą socjologii Szkoły Chicagowskiej, zapoczątkowaną przez klasyczne studia ekologii społecznej. Generalne założenia podejścia makrostrukturalnego – iż rozwój przestrzenny miast, dynamika i ukierunkowanie procesów urbanizacji, struktura funkcjonalna i symbolika przestrzeni odzwierciedlają generalne prawidłowości systemu społecznego oraz interesy głównych sił społecznych w nim działających – zostały zilustrowane w tekście koncepcjami społecznego wytwarzania przestrzeni H. Lefebvre’a i M. Castellsa oraz koncepcją potrójnego obiegu kapitału D. Harveya. Przeobrażenia polskich miast w dwudziestolecie 1990–2010, związane z prywatyzacją i urynkowieniem przestrzeni, restytucją samorządów miejskich i prowadzoną przez nie polityką lokalną, a także pojawieniem się nowych podmiotów wytwarzania przestrzeni, sprawiają, iż klasyczne podejście makrostrukturalne, stanowiące istotę wielonurtowej „nowej socjologii miasta”, wydaje się szczególnie przydatne w badaniach procesów rozwoju rodzimych miast na początku XXI w.

1. POLSKIE MIASTA PO DWUDZIESTU LATACH TRANSFORMACJI – O POTRZEBIE STOSOWANIA W BADANIACH PARADYGMATU MAKRO- STRUKTURALNEGO

W przestrzeni jednostek osadniczych stanowiących terytorialną (materialną) podstawę życia społecznego, pomimo iż cechuje je znaczna trwałość, w miarę postępu procesów transformacji systemowej dokonały się przeobrażenia, które potwierdziły słuszność fundamentalnego twierdzenia socjologii osadnictwa, dotyczącego wzajemnych zależności między typem systemu społecznego a obowiązującymi w nim wzorami wytwarzania przestrzeni².

Zapoczątkowany przed ponad dwudziestu laty przełom formacyjny, w wyniku którego doszło do bezprecedensowego w historii przejścia od realnego socjalizmu do kapitalizmu i wolnego rynku, uruchomił proces zasadniczej przebudowy rodzimej sieci osadniczej, odziedziczonej po okresie socjalistycznego kreacjonizmu.

Spektakularny przykład zwrotnych oddziaływań zachodzących między organizacją społeczną i przestrzenną stanowi proces przebudowy instytucjonalnych, funkcjonalnych, społeczno-kulturowych oraz osiedleńczych struktur polskich miast, noszący wyraźne znamiona zerwania z funkcjonującym do 1989 r. paradygmatem rozwoju społeczno-przestrzennego układów osadniczych³.

¹ Dr Sławomir Solecki, Zakład Socjologii Miasta i Regionu, Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski.

² B. Hamm, *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990, s. 33–51.

³ Zob. S.W. Kłopot, *Gra o przestrzeń – system miejski Wrocławia w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach*, red. E. Kaltenberg-

Miasta spośród wszystkich elementów rodzimego systemu osadniczego najdobitniej ukazują głębię i kompleksowość przeobrażeń okresu 1989–2009. Decyduje o tym zarówno wielkość i złożoność miejskich struktur społeczno-przestrzennych, implikująca wysoce skomplikowany charakter związków organizacji społecznej z organizacją przestrzenną, stopień ich „fizycznej i moralnej gęstości” oraz będąca ich skutkiem wyjątkowa nie dająca się porównać z żadną inną jednostką osadniczą, skala pojawiających się w miastach problemów.

W wyniku transformacji głównych elementów makrosystemu społecznego oraz reform realizowanych na poziomie państwa w miastach pojawiło się szczególne ożywienie. Stanowiące istotę nowego ustroju procesy decentralizacji państwa, urynkowienia i restrukturyzacji gospodarki, demokratyzacji życia społecznego i upodmiotowienia społeczeństwa oraz konstytucyjne gwarancje dla rozwoju sektora prywatnego zaczęły wywierać coraz większy wpływ na społeczno-gospodarczą kondycję miast. Po kilkudziesięcioletnim okresie bezwzględnego podporządkowania celom politycznego centrum miasta same zaczęły w coraz większym stopniu kształtować swoje społeczno-przestrzenne realia.

W okresie transformacji systemowej uległy rozkładowi mechanizmy rozwoju przestrzennego wynikające z obowiązujących w socjalizmie wzorów rozwoju społeczno-gospodarczego. Oznacza to, iż w okresie zmian systemowych wzorce społecznego wytwarzania przestrzeni wynikające z ogólnych praw rozwoju formacji socjalistycznej utraciły swoje znaczenie na rzecz nowego paradygmatu jej tworzenia, odzwierciedlającego zasady ustrojowe rynkowego ładu społeczno-ekonomicznego, odradzającego się po niemal półwiekowej przerwie.

Także włączenie się polskiego społeczeństwa w światowy system gospodarczy zainicjowało procesy przestrzenne adekwatne do późnej fazy rozwojowej kapitalizmu, której znamioną cechą jest gospodarcza globalizacja oraz konkurencja o wartości przestrzenne, jak również konkurencja pomiędzy poszczególnymi składnikami systemów osadniczych, takich jak miasta albo regiony. W związku z tym istotę przemian w strukturach przestrzennych na wszystkich piętrach polskiego systemu osadniczego w okresie transformacji stanowi wypadkowa wzajemnego oddziaływania czynników i interesów podmiotów pochodzących z różnych poziomów: globalnego (gospodarka światowa), narodowego (interwencjonizm państwowy) oraz lokalnego (polityka miejska).

Zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki reform systemowych najwcześniej zaczęły być dostrzegalne w miastach, zaś najbardziej spektakularnym przejawem przekroczenia u progu lat dziewięćdziesiątych „ustrojowego Rubikonu” stały się spontaniczne i w pewnym stopniu wymykające się spod kontroli władz procesy przebudowy przestrzeni polskich miast.

W dwudziestoleciu III RP przestrzeń, jako terytorialna osnowa struktur społecznych, odzwierciedla krystalizujący się nowy układ pozycji na drabinie stratyfikacyjnej oraz odpowiadających mu grupowych interesów. Potwierdzają to coraz częściej pojawiające się w społecznej przestrzeni miast homogeniczne enklawy biedy bądź bogactwa, obszary rezydencjalne zamieszkiwane przez wyższe warstwy społeczne, jak również obszary zdegradowane technicznie i społecznie.

Przestrzeń zdecydowanie wyraźniej staje się dodatkowym czynnikiem społecznego zróżnicowania, a nawet stygmatyzacji⁴, niż miało to miejsce w dobie realnego socjalizmu. Rosnąca liczba oraz intensywność pojawiających się w życiu społecznym sprzeczności (będących pozostałością *ancien regime'u* lub generowanych przez głównych aktorów transformacji systemowej) świadczą o tym, iż konflikt stanowi współcześnie kluczowy składnik rodzimego systemu społecznego⁵.

Ukształtowana w dwudziestoleciu III RP sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza sprzyja podejmowaniu badań nad miastami w oparciu o teoretyczno-metodologiczną aparaturę pojęciową podejścia makrostrukturalnego, rozwijanego w ramach tzw. nowej socjologii miasta⁶. Zgodnie z poglądami głoszonymi przez przedstawicieli nurtu makrostrukturalnego, zagadnienie wytwarzania miejskiej przestrzeni powinno być rozpatrywane i wyjaśniane w świetle relacji, jakie łączą strukturę miejskiej przestrzeni ze strukturą społeczną. Zadowalającą odpowiedź na problemy nurtujące badaczy współczesnych miast – przypominając stwierdzenie M. Castellsa – można uzyskać tylko patrząc na nie jak na przedmioty oddziaływania generalnych, strukturalnych prawidłowości systemu społecznego⁷.

2. GENEZA MAKROSTRUKTURALNEGO SPOJRZENIA NA PROBLEMY MIASTA – HENRI LEFEBVRE

Wychodzenie najwyżej rozwiniętych społeczeństw Zachodu poza fazę industrialną sprawiło, iż mechanizmy określające kondycję miast oraz pełnione przez nie funkcje w szerszym wymiarze regionalnej i ponadregionalnej struktury osadniczej zaczęły tracić swoje dotychczasowe znaczenie. Krystalizująca się nowa jakość organizacji społecznej i przestrzennej systemów miejskich przesądziła o tym, iż podejścia teoretyczne z zakresu socjologii miasta powstałe na gruncie społeczeństw przemysłowych w nowych warunkach w coraz mniejszym stopniu były w stanie opisać, a tym bardziej wyjaśnić istotę współczesnych problemów miast⁸.

W nowej fazie cywilizacyjnego rozwoju, w którą społeczeństwa europejskie i amerykańskie wkroczyły po drugiej wojnie światowej, orientacje teoretyczne ukształtowane w szczytowym okresie kapitalizmu wolnokonkurencyjnego – przed Wielkim Kryzysem i zapoczątkowaną przez Keynesa interwencjonistyczną polityką państwa, w czasach, kiedy jeszcze niezachwiane było przekonanie o samoregulacyjnych zdolnościach systemu gospodarczego i społecznego – okazywały się już niewystarczające. Zarówno tradycyjnie poruszane przez ekologię społeczną tematy związane z wzorami organizacji społeczno-przestrzennej (procesy inwazyjno-sukcesyjne, koncentracja, centralizacja, rozwój miejski rozpatrywany w świetle modelu stref koncentrycznych itp.), jak i zagadnienia stojące w centrum zainteresowania podejścia konwencjonalnego (integracja społeczności miejskiej, więzi społeczne w mieście, akulturacja przybyszów ze wsi w nowym środowisku, straty-

⁴ M. Malikowski, *Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności*, „Studia Socjologiczne” 1994/1, s. 93–105.

⁵ Zob. M. Ziółkowski, *Dwie orientacje ładu postmonocentrycznego w Polsce*, „Politicus” 1993/1-2, s. 43–52.

⁶ Zob. A. Majer (red.), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, red. A. Majer, Łódź 2007.

⁷ A. Majer, *Konflikty miejskie: próba rozwinięcia tematu*, [w:] *Konflikty społeczne w Polsce w okresie zmian systemowych*, red. M. Malikowski, Z. Seręga, Rzeszów 2000, s. 85.

⁸ M. Harloe, *Introduction*, [w:] M. Harloe (red.), *Captive Cities. Studies in the Political Economy of Cities and Regions*, red. M. Harloe, New York 1978, s. 1–48.

fikacja zbiorowości miejskiej, sama urbanizacja i rozszerzający się pod jej wpływem miejski styl życia) stawały się kwestiami o drugorzędnym znaczeniu⁹.

Zagadnienie przestrzeni wprowadza do socjologii swoistą perspektywę problemową, którą wyznaczają relacje łączące jednostki i zbiorowości ze środowiskiem przestrzennym, w którym one żyją. Pomimo dostrzegania wpływu czynników przestrzennych, stanowiących materialne ramy funkcjonowania instytucji, interakcji i stosunków społecznych, nie zdołano dotychczas na gruncie socjologii wypracować jednolitej teorii pozwalającej na wyjaśnienie roli, jaką przestrzeń odgrywa w kształtowaniu różnych form życia społecznego. Dotyczy to również socjologii miasta, która wciąż nie dysponuje zadowalającymi podstawami teoretycznymi do wyjaśnienia, jaki wpływ przestrzeń wywiera na zachowania społeczne. Problematyka społeczno-przestrzenna pojawia się w szeregu ujęć teoretycznych odwołujących się do zupełnie odmiennych założeń¹⁰. Przyjmowane przez przedstawicieli „nowej socjologii miasta” pojęcie przestrzeni nawiązuje do koncepcji rozwijanych w na gruncie francuskiej socjologii miasta przez Henriego Lefebvre’a, a następnie przez Manuela Castellsa¹¹.

Wyjściowym założeniem Lefebvre’a było uznanie przestrzeni za składnik organizacji społecznej. Teza, iż przestrzeń jest społecznie tworzona, odnosi się do całości procesów przeobrażeń jej pierwotnej przyrodniczej postaci w przestrzeń kulturową i antropogeniczną, której ostateczny kształt jest efektem określonych działań tak pojedynczych osób, jak i całych zbiorowości¹². Ostateczny kształt przestrzeni jest więc „rezultatem pracy i podziału pracy, i w tym sensie miejscem ludzi i (...) rzeczy, które ją zajmują, oraz ich podzespołów, wytworzonych, zobiektywizowanych, a zatem »funkcjonalnych«¹³”.

Z analiz Lefebvre’a wynika, iż przestrzeń jest „produktem” stosunków społecznych występujących w danym systemie społecznym. Stosowana przez Lefebvre’a kategoria społecznego wytwarzania przestrzeni (*production de l'espace*) odnosi się zarówno do kreowania i organizowania form przestrzennych, jak i do konstruowania oraz nadawania im znaczeń w trakcie określonych procesów społecznych i kulturowych.

Przestrzeń stanowi podstawę reprodukcji systemu społeczno-ekonomicznego, który z kolei ustanawia i utrzuca wzory jej wytwarzania i organizowania. Każde społeczeństwo posiada więc własny wzorzec wytwarzania przestrzeni, który łączy w sobie trzy dialektycznie powiązane procesy: praktyki przestrzenne, sposoby przedstawiania przestrzeni oraz przestrzenie przedstawień. Praktyki przestrzenne obejmują społeczne procesy generowania i jednoczesnego organizowania przestrzeni, w wyniku których powstają określone jej formy, kształtowane są funkcje oraz nadawane znaczenia. Wytworzone formy

⁹ B. Jałowiecki, *Ekologia społeczna a nowe paradygmaty socjologii miasta*, [w:] K. Wódz, K. Czekaj (red.), *Szkoła chicagowska w socjologii*, red. K. Wódz, K. Czekaj, Katowice 1992, s. 52–55.

¹⁰ K. Wódz, K. Czekaj (red.), *Szkoła chicagowska w socjologii*, red. K. Wódz, K. Czekaj, Katowice 1992; M.S. Szczepański, *Z historii socjologii miasta i procesów urbanizacji. Ekologia klasyczna i konwencjonalne teorie urbanizacji*, [w:] J. Wódz (red.), *Problemy socjologii miasta*, red. J. Wódz, Katowice 1994, s. 9–40; M.S. Szczepański, S. Nurek, *Miasto i świat społeczny jago mieszkańców w perspektywie socjologicznej. Szkic do syntezy*, Katowice 1996 (maszynopis powielony); B. Jałowiecki, M. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006, s. 13–41.

¹¹ H. Lefebvre, *La révolution urbaine*, Gallimard, Paris 1974; H. Lefebvre, *Le droit à la ville, suivi de l'espace et politique*, Anthropos, Paris 1972; M. Castells, *Kwestia miejska*, Warszawa 1982.

¹² H. Lefebvre, *The Production of Space*, Basil Blackwell, Oxford 1974. M. Gottdiener, *The New Urban Sociology*, McGraw-Hill, New York 1994, s. 125–128.

¹³ B. Jałowiecki, M. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006, s. 314.

i rodzaje przestrzeni nabierają określonych, mniej lub bardziej skodyfikowanych znaczeń (przestrzeń jako nośnik znaczeń), które funkcjonują niejako samodzielnie w przedstawieniach przestrzennych¹⁴.

Według Lefebvre'a życie społeczne nie ogranicza się do interakcji pomiędzy jednostkami czy zbiorowościami. Polega również na interakcjach z przestrzenią, w której wszelka ludzka aktywność jednostkowa i zbiorowa ma miejsce. Przestrzeń staje się aktywnym elementem rzeczywistości społecznej wpływającym na zachowania. Uznając, iż przestrzeń jest obiektywizacją tego, co społeczne, H. Lefebvre nawiązuje zarówno do koncepcji bazy i nadbudowy oraz świadomości społecznej Marksa, jak i do Durkheimowskiej morfologii społecznej.

Osadzając zarysowany powyżej w sposób ogólny paradygmat społecznego wytwarzania przestrzeni w realiach społeczeństwa kapitalistycznego, Lefebvre zwrócił uwagę na fakt, iż struktura i symbolika przestrzeni odzwierciedlają podstawowe interesy głównych sił społecznych w niej działających. Przestrzeń jest postrzegana jak towar, a procesy jej wytwarzania podlegają tym samym prawom rynku, które stanowią wskaźnikową cechę kapitalistycznej gospodarki. Według Lefebvre'a podmiotami najbardziej zaangażowanymi w procesy wytwarzania przestrzeni są państwo, władze municypalne oraz prywatni inwestorzy. Stosowane przez rząd i prywatny biznes sposoby zagospodarowywania i użytkowania przestrzeni, związane np. z planowaniem przestrzennym czy inwestowaniem w nieruchomości, biorą pod uwagę abstrakcyjne cechy środowiska przestrzennego, tj. wielkość obszaru, lokalizację oraz możliwy do osiągnięcia zysk¹⁵.

3. MIASTO JAKO WYRAZ STRUKTURALNYCH NIERÓWNOŚCI SYSTEMU SPOŁECZNEGO W KONCEPCJI WYTWARZANIA PRZESTRZENI MANUELA CASTELLSA

Z najgłośniejszą, a zarazem najbardziej oryginalną krytyką dokonań powojennej socjologii miasta, która w gruncie rzeczy dała początek fali druzgocącej krytyki całej niemal tradycji tej subdyscypliny, a szczególnie jej ekologicznych podwalin, wystąpił Manuel Castells. Stanowisko Castellsa, sformułowane w *Kwestii miejskiej*, programowym dziele nurtu francuskiej socjologii miasta, miało niebagatelne znaczenie dla ukształtowania się nowego, opartego na alternatywnych podstawach teoretycznych nurtu tzw. nowej socjologii miasta.

Krytyka dokonywana przez Castellsa zbiegła się z przybierającym na sile zainteresowaniem perspektywą konfliktową, które wynikało ze sprzeczności narastających od początku lat sześćdziesiątych zarówno w społeczeństwach europejskich, jak i w amerykańskim. W tym sensie orientacja związana z makrospołecznym paradygmatem teoretyczno-metodologicznym, stanowiąca punkt zwrotny w rozwoju socjologicznych badań miast, wyrasta z ogólniejszych przewartościowań teorii społecznej.

Analiza przestrzeni M. Castellsa stanowi kontynuację i rozwinięcie koncepcji H. Lefebvre'a. Przestrzeń w pracach Castellsa stanowi materialny wytwór każdej formacji społecznej, a ściślej panujących w niej stosunków społecznych. Stosunki te przekształcają środowisko przestrzenne, nadając mu formę, funkcję i znaczenie społeczne zgodne z do-

¹⁴ M. Savage, A. Warde, *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, 1993, Macmillan, New York 1993, s. 123–129.

¹⁵ B. Hamm, *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990, s. 37–41.

minującym systemem aksjonormatywnym. Podjęta przez Castellsa próba wyjaśnienia wzorów organizacji przestrzeni jako rezultatu działania praw rządzących społeczeństwem zmierzała do zbadania procesów jej kształtowania przez dominujący w społeczeństwie sposób produkcji, który współtworzą system ekonomiczny, polityczny i ideologiczny¹⁶.

Stanowisko Castellsa zrywało z utrwalonym na gruncie klasycznych ujęć teoretycznych socjologii miasta sposobem pojmowania przestrzeni jako przedmiotu badań socjologii. Za dalece niewystarczające, jeśli nie błędne, uważał on odpowiedzi przedstawicieli zarówno podejścia kulturalistycznego i ewolucyjnych koncepcji rozwoju miast, jak i ekologii społecznej. Zwłaszcza podstawowe założenia stanowiska ekologicznego o naturalistycznym czy wręcz biologistycznym charakterze miejskiego środowiska przestrzennego wywoływały ostry sprzeciw ideowo związanych z Castellem środowisk naukowych. Według Castellsa występowanie w miejskiej przestrzeni stref naturalnych (*natural area*) albo zwykła fizyczna styczność w przestrzeni jest znacznie mniej istotnym czynnikiem służącym wyjaśnianiu ludzkich zachowań niż rodzaj społecznych i osobistych związków, w jakie wchodzi jednostki bądź grupy, albo rodzaj struktur, które one tworzą.

Również zaproponowane przez Luisa Wirtha pojęcie miejskości (*urbanism*) oraz będące jego rozwinięciem teorie miejskiego stylu życia¹⁷, tłumaczące odrębność tych wzorów kulturowych istnieniem deterministycznej zależności pomiędzy formami ekologicznymi a kulturowymi treściami mają według Castellsa ideologiczny charakter i służyły fałszowaniu rzeczywistości lub ukrywaniu ważnych zjawisk społecznych¹⁸. Formy przestrzenne – jak twierdził Castells – nie generują cech społeczno-kulturowych ich mieszkańców ani stosunków społecznych. Miejski styl życia nie jest wytworem specyficznych układów ekologicznych, nie wynika z organizacji przestrzeni, lecz jest kulturowym wyrazem cywilizacyjno-technicznego rozwoju formacji społecznej, a zwłaszcza typu struktury społecznej, od której pochodzi. W związku z tym trudno mówić o jednym stylu życia występującym w mieście. Istnieją różne style, które mają swoje źródło w zróżnicowaniu społecznym – zwłaszcza klasowo-warstwowym – miejskiej zbiorowości, a nie wynikają z czynników wskazywanych przez Luisa Wirtha.

Według Castellsa nie istnieje więc odrębna teoria przestrzeni, lecz jest ona rozwinięciem i uszczegółowieniem teorii struktury społecznej¹⁹. Uznanie przestrzeni za integralną część ogólnej teorii społecznej zbliża autora *Kwestii miejskiej* do stanowiska J. Althussera, który wszelkie formy i procesy przestrzenne traktował jako sposób wyrażania się struktury społecznej. Przestrzenne rozmieszczenie politycznych, ideologicznych i ekonomicznych elementów struktury społecznej umożliwia wyodrębnienie funkcjonalnie zróżnicowanych typów przestrzeni (form przestrzennych). W ramach jednostki przestrzennej, jaką jest miasto, Castells wyróżnia przestrzeń ideologiczną (symboliki), przestrzeń instytucjonalną (administracji, władzy), przestrzeń produkcji, przestrzeń wymiany i przestrzeń konsumpcji. Zdaniem Castellsa procesy wytwarzania i strukturalizacji przestrzeni (miejskiej), jakie mają miejsce w systemie kapitalistycznym, są wynikiem prostej i rozszerzonej reprodukcji siły roboczej, której „jednostka miejska” jest najbardziej spektakularnym

¹⁶ M. Savage, A. Warde, *Urban Sociology...*, s. 28. Zob. P. Saunders, *Social Theory and the Urban Question*, London 1981.

¹⁷ L. Wirth, *Urbanism as a Way of Life*, „American Journal of Sociology” 44 (1938).

¹⁸ M.S. Szczepański, *Z historii socjologii miasta i procesów urbanizacji. Ekologia klasyczna i konwencjonalne teorie urbanizacji*, [w:] J. Wódz (red.) *Problemy socjologii miasta*, red. J. Wódz, Katowice 1984, s. 9–40.

¹⁹ M. Castells, *op. cit.*, s. 123.

wyrazem²⁰. Stanowiąca teoretyczne jądro „nowej socjologii miasta” koncepcja społecznego wytwarzania przestrzeni znana jest na rodzimym gruncie głównie dzięki pracom Bohdana Jałowieckiego²¹. Zastosowany przez Jałowieckiego schemat wyjaśniający logikę społecznego wytwarzania przestrzeni nawiązuje do stanowiska Castellsa, ale jednocześnie stara się unikać ograniczeń wynikających z przyjmowanych przez niego założeń odwołujących się do marksizmu²².

Znamionujący nową perspektywę teoretyczną krytyczny stosunek wobec ekologicznego paradygmatu badań miejskich podważał sensowność jego zasadniczych twierdzeń, odwołujących się do założeń teorii funkcjonalnej. Konsekwencją głoszonego przez reprezentantów nowego podejścia poglądu, iż świat społeczny to nie stały, pozostający w równowadze i nieustannie dążący ku niej stan, lecz raczej nieustanny dynamiczny proces, było uznanie konfliktu za naturalny przejaw (*modus*) każdego systemu społecznego. Przyjęcie takiej perspektywy pchnęło studia miejskie ku nowej problematyce badawczej.

W centrum zainteresowania krystalizującej się orientacji makrostrukturalnej znalazły się procesy i zjawiska ujawniające się w miastach pod wpływem zmian kapitalistycznego modelu rozwoju. Na pierwszy plan wysuwa się w niej tworząca spójny system pojęciowy problematyka polityczna i ekonomiczna. Uwzględnienie aktywnej roli czynników politycznych w ich makrostrukturalnym wymiarze oraz globalnych czynników ekonomicznych, zwłaszcza zaś procesów inwestowania i obiegu (cyrkulacji) kapitału w procesie kształtowania się struktury społeczno-przestrzennej układów osadniczych zaowocowało m.in. analizami nierówności społecznych i społecznej segregacji, badaniami mechanizmów zmian zachodzących na rynku pracy oraz badaniami zmierzającymi do określenia roli państwa i władzy politycznej jako podmiotów polityki miejskiej i polityki społecznej. Problemy społeczne miast są z punktu widzenia teoretycznych założeń „nowej socjologii miasta” pochodną od problemów „w centralnym miejscu formacji społeczno-ekonomicznej”²³.

Jak pisał Bohdan Jałowiecki w przedmowie do polskiego wydania *Kwestii miejskiej*, nurt inspirowany dziełem Castellsa „poruszył »zastępe wody« socjologicznej problematyki miejskiej”, która była według Jałowieckiego „opanowana przez ideologię *status quo* i nie podejmowała naprawdę istotnych problemów, jakie nurtują współczesne miasta”²⁴.

Źródłem krytycznego i radykalnego charakteru stanowiska Castellsa było przyjęcie założeń teorii konfliktu²⁵.

Punktem wyjścia stanowiska Castellsa stało się przekonanie, iż aspirująca do miana odrębnej dziedziny badań socjologia miasta nie posiada właściwego dla siebie, odrębnego „przedmiotu teoretycznego”. Założenie, iż jest nim miasto, jak zgodnie dotychczas twierdzono, implikowało liczne problemy, związane np. z wyodrębnieniem występujących wyłącznie w mieście procesów społecznych czy specyficznych struktur. Współczesne

²⁰ M. Castells, *op. cit.*, s. 248–249.

²¹ B. Jałowiecki, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988.

²² Zob. B. Jałowiecki, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni w okresie transformacji systemowej*, [w:] M. Kochanowski (red.), *Nowe uwarunkowania rozwoju i kształtowania miast polskich*, red. M. Kochanowski, Biuletyn KPZK PAN 175, Warszawa 1996, s. 21–49; B. Jałowiecki, *Metropolie*, Białystok 2000; B. Jałowiecki, *Spoleczna przestrzeń metropolii*, Warszawa 2000.

²³ M. Castells, *op. cit.*, s. 219.

²⁴ B. Jałowiecki, *Przedmowa do polskiego wydania*, [w:] M. Castells, *op. cit.*, s. 5.

²⁵ Zob. C. G. Pickvance (red.), *Urban Sociology: Critical Essays*, red. C.G. Pickvance, London 1976.

miasto – twierdził Castells – utraciło cechy swoistej formy osadniczej, którą było jeszcze w epoce przedindustrialnej. Zaawansowane procesy dekoncentracji fizycznej formy miast, rozwój suburbiów, aglomeracji miejskich i regionów zurbanizowanych rozbiły jedność społeczno-przestrzenną miast. Stosowane w celu przedstawienia desygnatów pojęcia „miasto” kryteria funkcjonalne czy prawno-administracyjne są niewystarczające. Co decyduje o wyodrębnieniu miasta od wsi, co stanowi specyficzną klasę zjawisk umiejscowionych w mieście i identyfikowanych jako przedmiot badań miejskich? – pytał Castells.

Zgodnie z założeniami Castellsa miasto, będąc jedynie konotacją jednostki miejskiej, jest jednocześnie miejscem szczególnej koncentracji produkcji oraz zbiorowej i jednostkowej konsumpcji, wyrażającej w ramach systemu miejskiego procesy reprodukcji siły roboczej. W myśl założeń systemowych, które podzielał Castells, miasto składa się z powiązanych ze sobą podsystemów przestrzenno-społecznych: gospodarczego, politycznego i ideologicznego (kulturowego) oraz odpowiadających im elementów operacyjnych (materialnych) produkcji, konsumpcji, wymiany, zarządzania (administracji) oraz symboliki²⁶. Castellsowskie kategorie pojęciowe umożliwiają przeprowadzanie analiz na gruncie każdego z wymienionych podsystemów z osobna, jak też badanie zachodzących między nimi zależności. Złożone relacje pomiędzy poszczególnymi elementami systemu miejskiego wynikają z przyjmowanej przez autora *Kwestii miejskiej* ogólnej teorii społeczeństwa. Opierając się na Marksowskiej wizji społeczeństwa M. Castells „określił i uzasadnił empirycznie hierarchię poszczególnych podsystemów społeczno-przestrzennych przypisując dominującą rolę „instancji” ekonomicznej, czego implikacją jest dominacja produkcji i reprodukcji siły roboczej (konsumpcji) oraz autonomiczna do pewnego stopnia rola zarządzania i symboliki”²⁷.

Zasadniczym – zdaniem Castellsa – przedmiotem badań socjologii miasta są sprzeczności powstające w społeczeństwach kapitalistycznych na tle pełnionej przez miasta, zwłaszcza przez największe z nich, roli ośrodków zbiorowej konsumpcji usług publicznych, których dostarczycielem i gwarantem są władze państwowe lub municypalne²⁸. Miasta są miejscami szczególnego napięcia i przejawiania się problemów makrospołecznych, w tym zwłaszcza konfliktów klasowo-warstwowych występujących na poziomie całego systemu społeczno-politycznego²⁹. Państwo, stojąc na straży *status quo*, dąży do utrwalenia i odtworzenia głównych elementów istniejącej formacji społecznej. Służą temu przede wszystkim rozwiązania prawno-ustrojowe zapewniające polityczną i ideologiczną dominację w strukturze społecznej klasie właścicieli środków produkcji w kapitalizmie, a w socjalizmie warstwie urzędniczej i funkcjonariuszom partyjnym będącym głównymi dysponentami własności państwowej.

Prowadzona po drugiej wojnie światowej przez państwa Zachodu polityka zmierzająca do umocnienia pozycji klas posiadających, w coraz większym stopniu musiała uwzględniać interesy reszty społeczeństwa, szczególnie tych jego odłamów, które czerpały dochody wyłącznie z pracy najemnej. W krajach wysoko rozwiniętych podstawowe sprzeczności rodzące się wokół tej kwestii rozwiązano poprzez szeroki zakres opieki socjalnej organizowanej przez państwo dobrobytu (*welfare state*). Adresowane głównie do pracujących

²⁶ B. Jałowiecki, M. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006, s. 365–373.

²⁷ M. Malikowski, *Socjologiczne problemy miasta*, Rzeszów 1999, s. 100.

²⁸ M. Savage, A. Warde, *op. cit.*, s. 27–29.

²⁹ M. Malikowski, *Socjologiczne problemy...*, s. 56.

(najemnej siły roboczej) programy rządowe pozwalały większości społeczeństwa żyć na względnie wysokim poziomie i, co najistotniejsze, w przekonaniu, iż jego jakość nie ulegnie zmianie. Państwowe subsydia, stanowiące cenę utrzymania w systemie społecznym równowagi, administrowane i rozdzielane na poziomie lokalnym przez władze miejskie, obejmowały głównie sferę konsumpcji zbiorowej, rzadziej indywidualnej, i dotyczyły głównie mieszkalnictwa, komunikacji publicznej, edukacji, ochrony zdrowia i opieki społecznej.

Wobec ogromu potrzeb zbiorowości miejskiej kwestia dystrybucji przez władze państwowe niewspółmiernie małych środków finansowych nierzadko była zarzewiem lokalnych napięć. Radykalne działania różnych kategorii mieszkańców rywalizujących o szczupłe zasoby przybierały postać ulicznych protestów i zamieszek, a w najostrzejszej formie – walk miejskich (*urban riots*). Nie były one jednak wymierzone przeciw władzom państwowym, w najwyższym stopniu odpowiedzialnym za ten stan, ani przeciw klasie kapitalistycznych przedsiębiorców, lecz przeciw władzom lokalnym, dokonującym redystrybucji skąpych dóbr miejskich. Niewywiązywanie się władz municypalnych z ich sprawiedliwej dystrybucji stawało się źródłem mobilizacji politycznej ludności, dając początek społecznym ruchom miejskim (*urban social movement*) o charakterze kontestacyjnym lub rewindykacyjnym, które zapoczątkowały nieznana wcześniej formę konfliktów społecznych, wytworzoną przez współczesną formę organizacji społecznej – przez *welfare state*.

4. CYKL KONIUNKTURALNY GOSPODARKI JAKO ŹRÓDŁO ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIASTA W KONCEPCJI OBIEGU KAPITAŁU DAWIDA HARVEYA

Koncepcja cyrkulacji kapitału i kapitalistycznej akumulacji Davida Harveya nawiązuje do francuskiego strukturalizmu. Jego założenia Harvey przeniósł na grunt amerykański, adaptując go do potrzeb nasilającego się w amerykańskiej socjologii miasta na początku lat siedemdziesiątych radykalnego i krytycznego podejścia do problematyki miejskiej, związanego z falami rozruchów, które miały miejsce w miastach amerykańskich w końcu lat sześćdziesiątych. Ogromne wrażenie, jakie zrobiły na Harveju walki w murzyńskich dzielnicach (*getto riots*), oraz zaznajomienie się z pracami H. Lefebvre'a i M. Castellsa, których poznał osobiście, wywarły zasadniczy wpływ na charakter jego stanowiska. Główną cechą podejścia D. Harveya było zastosowanie podstawowych kategorii ekonomii politycznej do analizy sytuacji współczesnych miast.

Podstawę koncepcji Harveya przedstawionej w jego najgłośniejszym dziele *Social Justice and the City* stanowiło założenie, iż w warunkach gospodarki opartej na prawach rynku zjawiska i procesy występujące w miastach wynikają z podstawowych sprzeczności wpisanych w istotę kapitalistycznego ładu społeczno-ekonomicznego: z konfliktów między dysponentami kapitału a zbiorowością miejską, powstających na tle sprzeczności interesów, które przybierają najostrzejszy wyraz w różnorodnych formach walki między nowoczesnym kapitałem (inwestycyjnym, finansowym, przemysłowym, konsumpcyjnym) a siłą roboczą³⁰.

Siła robocza, czyli ogół pracowników najemnych zatrudnionych w gospodarce miejskiej, w poszukiwaniu ochrony i polepszenia swego standardu życiowego – czy też, na-

³⁰ D. Harvey, *Social Justice and the City*, Baltimore 1973.

wiążąc do terminologii marksistowskiej, stwarzania warunków niezbędnych do jej rozszerzonej reprodukcji – angażuje się w walki rozgrywające się w miejscu zamieszkania i dotyczące szeregu problemów związanych z tworzeniem, zarządzaniem i użytkowaniem środowiska mieszkalnego: osiedla, miasta lub regionu. Nie podzielając dominującego wśród socjologów nawiązujących do Marksa sposobu pojmowania klas społecznych jako wzajemnie antagonistycznych, ale wewnętrznie w zasadzie jednorodnych części społeczeństwa, Harvey zauważył, że podstawowy konflikt pomiędzy kapitalistycznymi pracodawcami a światem pracy przybiera wiele form. Obydwie strony konfliktu nie stanowią monolitu, ale są raczej konglomeratem luźno powiązanych ze sobą różnych grup i odłamów. Różnorodność frakcji i odpowiadających im partykularnych interesów lub celów przesądza o tym, że zarówno konflikt, jak i współdziałanie są nieodłącznymi elementami miejskiego życia³¹.

Drugie założenie o podstawowym znaczeniu w koncepcji Harveya dotyczy procesów koncentracji i obiegu kapitału. Wytwarzanie przestrzeni miejskiej, zdaniem Harveya, uzależnione jest od dynamiki procesów produkcji, konsumpcji oraz cyrkulacji kapitału. Przedmiotem jego szczególnego zainteresowania był wpływ, jaki na strategię inwestowania, zmierzającą do możliwie efektywnej akumulacji kapitału, wywiera ogólna sytuacja kapitalistycznej gospodarki – jej rozwój albo recesja.

Uznając za Henrim Lefebvre’em, iż jedną z najbardziej wydajnych form akumulacji kapitału stanowi inwestowanie w nieruchomości (*real estate investment*), będące we współczesnym stadium rozwoju kapitalizmu głównym mechanizmem wytwarzania przestrzeni, Harvey przedstawił własną koncepcję potrójnego obiegu kapitału. Wynika z niej, że pierwszy obieg kapitału związany jest z działalnością produkcyjną, obieg drugi polega na inwestowaniu w nieruchomości bądź ziemię, trzecią zaś formą obiegu kapitału są inwestycje w postęp techniczny i technologiczny, a także wydatki na reprodukcję siły roboczej, a więc na podniesienie poziomu życia pracowników najemnych, z których w zdecydowanej większości składa się zbiorowość miejska³².

Na podstawie badań przeprowadzonych w Baltimore³³ Harvey stwierdził, że zasadnicze znaczenie dla rozwoju przestrzennego miasta mają odmienne zasady, jakimi kierują się inwestorzy w pierwszym i drugim obiegu kapitału. Różnice pomiędzy tymi dwoma sposobami inwestowania znajdują swój wyraz przestrzenny, co wynika z przyjętych strategii określających kryteria optymalnej lokalizacji inwestycji. Prywatni inwestorzy związani z pierwszym obiegiem kapitału, czyli z produkcją, są zainteresowani minimalizowaniem kosztów prowadzonej działalności i dlatego chętnie decydują się na mało atrakcyjne i peryferyjne położone, ale za to stosunkowo tanie obszary. Taki model wytwarzania przestrzeni produkcji wynika zarówno z wymogu konkurencyjności towarów, jak i z ponadlokalnego charakteru samej działalności produkcyjnej, która nie ma najczęściej bezpośredniego związku z miejskim rynkiem konsumenckim i towarowym. Odzwierciedla on również o wiele głębsze globalne trendy organizacji procesów produkcji.

Inaczej niż w przypadku pierwszego obiegu, dysponenci kapitału inwestujący w nieruchomości wyszukują tylko obszary najatrakcyjniejsze, za które są gotowi zapłacić znacznie wyższe kwoty, omijają zaś te tereny, które pomimo niskiego czynszu, podatków czy

³¹ A. Majer, *Polityka miejska – nowy obszar badań socjologii miasta*, [w:] A. Majer (red.), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, red. A. Majer, Łódź 2007, s. 14–15.

³² A. Majer, *Duże miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*, Łódź 1997.

³³ M. Gottdiener, *The New Urban Sociology*, s. 132–136.

ceny kupna nie gwarantują, że ulokowane tam przedsięwzięcia nie przyniosą straty. Rezultatem takich selektywnych procesów inwestycyjnych jest podział miasta na obszary, gdzie zainwestowany kapitał tworzy lub odtwarza tkankę miejską, czego przykładem może być polityka odnowy miast (*urban renewal*), oraz na obszary zdegradowane pod względem urbanistycznym i społecznym, którymi kapitał nie jest zainteresowany ze względu na znikomą szansę odtworzenia poniesionych nakładów. Decydującym, zdaniem Harveya, czynnikiem zmian w przestrzennej strukturze miasta jest obecnie przede wszystkim aktywność inwestorów drugiego obiegu, nie zaś kapitału produkcyjnego.

Opierając się na wynikach swoich badań w Baltimore, Harvey wykazał, że zarówno zachodzące tam procesy suburbanizacyjne, jak i zwalczanie zjawisk kryzysowych w centralnych dzielnicach miast związane były z drugim obiegiem kapitału wspieranym przez liczne programy rządowe³⁴. Badania Harveya potwierdziły inspirujące go od wczesnych lat siedemdziesiątych koncepcje Lefebvre'a dotyczące miastotwórczej roli działalności inwestycyjnej związanej z drugim obiegiem kapitału czy też z „przemysłem nieruchomości”.

Schemat potrójnego obiegu kapitału Harveya stanowi znaczące osiągnięcie amerykańskiej socjologii miasta, pomimo redukcjonistycznego w istocie zawężenia całej problematyki miejskiej do analizy występujących w miastach procesów ekonomicznych. Harvey nie tylko wyjaśnia, na czym polega występująca w gospodarce kapitalistycznej „produkcja” nierównego rozwoju (*uneven development*) na poziomie układów lokalnych i ponadlokalnych, ale przede wszystkim umożliwia zidentyfikowanie podstawowych determinant i aktorów współczesnych procesów miastotwórczych. Głównymi determinantami społecznego wytwarzania przestrzeni są intensywne bądź wolniejsze cykle inwestowania w nieruchomości, ściśle związane z występującymi w gospodarce rynkowej okresami prosperity lub recesji. Procesy urbanizacyjne, a właściwie wszelkie przeobrażenia struktur funkcjonalno-przestrzennych miast uwarunkowane są więc zmianami, jakie powoduje przepływ kapitału między wskazanymi wcześniej trzema obiegami. Można więc przyjąć, że w warunkach systemu kapitalistycznego tempo rozwoju miast uzależnione jest od ogólnych trendów gospodarczych, a ściśle rzecz biorąc – od kształtowanej przez rynek stopy akumulacji kapitału.

Stała skłonność kapitału – zwłaszcza kapitału inwestycyjnego drugiego obiegu – do poszukiwania najbardziej wydajnej możliwości zysku w odniesieniu do wartości przestrzennych przybiera postać renty budowlanej (gruntowej). Jej istnieniem należy tłumaczyć zjawisko nierównomierności procesów inwestycyjnych występujących w przestrzeni miejskiej, które prowadzi do coraz większej jej polaryzacji. Zysk, którego źródłem jest renta gruntowa, trafia w ręce właścicieli nieruchomości. Jego wielkość wynika z zaangażowania kapitałowego posiadaczy terenów, instytucji finansowo-kredytowych, a nierzadko również publicznych subsydiów, bez których zysk w ogóle byłby problematyczny. Za przykład może służyć tworzenie przez władze miejskie infrastruktury technicznej na obszarach, na których wykazujący zainteresowanie prywatni inwestorzy nie są skłonni zrealizować takiej wstępnej inwestycji ze względu na jej olbrzymie koszty.

Harvey zwraca uwagę, że powiązania prywatnego kapitału oraz władz reprezentujących miejską społeczność lokalną, przynoszące spektakularne sukcesy w postaci wspólnych inwestycji komunalnych, w gruncie rzeczy są dla prywatnych inwestorów swoistą

³⁴ Koncepcję D. Harveya referuję na podstawie A. Majer, *Duże miasta...*, s. 137–165.

koniecznością. Wynikają one z chęci złagodzenia podstawowych napięć i sprzeczności, jakie występują między interesami kapitalistycznej klasy inwestorów oraz interesami zbiorowości miejskiej – składającej się w zdecydowanej większości z osób żyjących z pracy – i które w środowisku miejskim przyjmują postać trwałych nierówności społeczno-przestrzennych. Kooperacja z władzami lokalnymi jest prywatnemu biznesowi potrzebna w celu rozładowania potencjalnych konfliktów społecznych. Przybiera ona postać wspólnych działań władz lokalnych i prywatnych inwestorów na rzecz mieszkańców miasta w postaci programów polityki miejskiej, takich jak rewitalizacja starej zabudowy, walka z ubóstwem czy szkolenia i kursy mające na celu aktywizację zawodową osób w najtrudniejszej sytuacji.

Makrosocjologiczna koncepcja Harveya ukazuje, w jakim stopniu rozwój przestrzenny miasta jest uzależniony od zespołu czynników sprzyjających obiegowi kapitału, w różny sposób reagującemu na zmienność koniunktury gospodarczej. Uwidacznia również wielość podmiotów tego rozwoju oraz ich odrębne i zazwyczaj sprzeczne interesy³⁵. Zmienność procesów inwestycyjnych kształtujących strukturę przestrzenną miasta powoduje, że przedmiotem analiz są nie tylko te fragmenty przestrzeni, które dzięki zmianom zdecydowanie zyskały na atrakcyjności, podnosząc swoją funkcjonalność czy estetykę, ale również miejsca, którymi kapitał nie jest zainteresowany, jak np. obszary zdegradowane urbanistycznie, obszary peryferyjne usytuowane względem miejskiego centrum (CBD) czy wyludnione dzielnice robotnicze (np. w Detroit, Manchesterze czy Chemnitz).

Ekonomizujące stanowisko D. Harveya zbliża go do poglądów przedstawicieli tzw. szkoły regulacyjnej (nazywanej również „regulacyjnym marksizmem”). Najbliższe poglądom Harveya wydają się być poglądy Allana Scotta, który również postrzega problematykę miejską przez pryzmat ekonomii. Zawężając przedmiot swoich zainteresowań poznawczych tylko do kwestii ekonomicznych, Scott odmiennie niż Harvey wyjaśnia istotę współczesnych procesów urbanizacyjnych. Według niego to nie inwestowanie w nieruchomości (drugi obieg kapitału), lecz proces produkcji (pierwszy obieg kapitału) wywołuje największe zmiany w formie przestrzennej miast. Potwierdzają to zarówno procesy dezindustrializacji, pociągające za sobą cały szereg zjawisk kryzysowych w starych miastach przemysłowych (depopulacja, bezrobocie, bieda, infrastrukturalna niewydolność miasta), ale również kształtujące się najwyżej od kilkunastu lat zupełnie nowe relacje pomiędzy lokalizacją działalności produkcyjnej a procesami globalizacji gospodarczej, których efektem są tzw. nowe przestrzenie produkcji w postaci parków technologicznych i parków naukowych, takich jak Silicon Valley, Corridor 128, Orange County w USA czy Centre National d'Études Spatiales i Sophia Antipolis we Francji³⁶.

Równie wpływowym nurtem amerykańskiej socjologii miasta jest tzw. szkoła kalifornijska. Najbardziej reprezentatywne dla tego ujęcia stanowisko Johna Logana i Harveya Molotcha dotyczące czynników miejskiego rozwoju uzależnia obecne procesy urbanizacyjne od aktywności szczególnego rodzaju osób inwestujących w nieruchomości – rentierów. Celem działalności rentierów jest zysk ze sprzedaży lub wynajmu nieruchomości, który osiągają m.in. poprzez wywieranie na władze miejskie nieformalnego zwykłego nacisku w celu podjęcia realizacji publicznych programów budownictwa czynszowego, poprawy komunalnej infrastruktury technicznej czy nowych inwestycji związanych z po-

³⁵ A. Majer, *Duże miasta...*, s. 20–42.

³⁶ Zob. G. Benko, *Geografia technopolii*, Warszawa 1993, Zob. M. Castells, P. Hall, *Technopoles of the World*, New York 1997.

trzebami miejskiej społeczności. Działania rentierów, mające nierzadko agresywny charakter – co podkreślają Logan i Molotch – okazują się być zgodne z polityką lokalnych władz poszukujących nieustannie nowych źródeł dochodów ze względu na rosnące koszty dóbr i usług świadczonych ludności miejskiej. Bez nowych źródeł dochodów władze lokalne nie byłyby w stanie utrzymać na wysokim poziomie warunków życia ludności, co zagraża miastu utratą dotychczasowej pozycji, mierzonej zarówno spadkiem atrakcyjności inwestycyjnej, jak i odpływem kapitału inwestycyjnego. Władze miejskie, zdając sobie sprawę, że rozwój prywatnej własności nieruchomości jest głównym źródłem podatków, podejmują wszelkie dostępne działania, aby rozwiązać pojawiające się problemy zgodnie z oczekiwaniami mieszkańców. Rozwój miejski według Logana i Molotcha jest procesem permanentnym i odbywa się w zasadzie bezkonfliktowo. Miasto stanowi swoistą „maszynę wzrostu”³⁷.

Oryginalną koncepcję badawczą, wskazującą, iż czynniki społeczne – tak jak polityczne i ekonomiczne – są ważnym elementem procesu wytwarzania przestrzeni miejskiej (zarówno przestrzeni mieszkalnej, produkcyjnej, rekreacyjnej, obszaru centrum, jak i odległych peryferii) przedstawił Mark Gottdiener³⁸. Perspektywa społeczno-przestrzenna (*socio-spatial perspective*) Gottdienera preferuje traktowanie wszelkich procesów zmian miejskich jako efektu działania kompleksu wielu różnych czynników³⁹. Integralność perspektywy społeczno-przestrzennej czyni z tego podejścia znacznie bardziej użyteczne narzędzie analityczne od ograniczonej poznawczo koncepcji „maszyny wzrostu” J. Logana i H. Molotcha czy neoekologicznego stanowiska A. Hawleya ze względu na cechujący to ostatnie podejście redukcjonizm.

5. IMPLIKACJE BADAWCZE PARADYGMATU MAKROSTRUKTURALNEGO

Idee, które pojawiły się na gruncie „nowej socjologii miasta”, są źródłem istotnych przewartościowań w teoretyczno-metodologicznej warstwie podejmowanych studiów miejskich. W centrum zainteresowania badaczy znalazło się rozpatrywanie jednostki miejskiej jako struktury nieoddzielnej od szerszego społeczeństwa, a szczególnie od politycznych i ekonomicznych aspektów życia społecznego. Te dwa czynniki przesądziły w dużej mierze o zakresie podejmowanych problemów badawczych.

Ekonomiczny wymiar dokonujących się w miastach przeobrażeń wiąże się z kapitalistyczną akumulacją, mającą na celu koncentrację oraz ekspansję kapitału w przestrzeni i w czasie w celu maksymalizowania zasięgu rynku oraz zysków. Rezultatem uwzględnienia wpływu czynników ekonomicznych są studia nad pełnymi sprzecznościami kierunkami rozwoju lokalnego albo regionalnego, nad nierównomiernym rozwojem poszczególnych części miast (np. obszarów centralnych i obszarów podmiejskich) i nad rosnącymi dysproporcjami rozwoju między metropoliami i peryferiami, między regionami rozwijającymi się oraz pozostającymi w stagnacji.

³⁷ M. Gottdiener, *The New Urban Sociology*, s. 138. Zob. też M. Szczepański, B. Kozielska, *Miasto jako przedmiot badań socjologii*, [w:] *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, red. B. Jałowiecki, Warszawa 2008, s. 135–157.

³⁸ M. Gottdiener, *Social Production of the Urban Space*, New York 1985.

³⁹ S. Solecki, *Perspektywa społeczno-przestrzenna Marka Gottdienera jako propozycja teoretyczno-metodologiczna badań polskich miast na początku XXI wieku*, [w:] *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, red. A. Majer, Łódź 2007, s. 237–241.

W badaniach prowadzonych przez socjologów akceptujących makrostrukturalne podejście „nowej socjologii miasta” istotną rolę odgrywa również rodzaj relacji łączących miasto z polityczną organizacją społeczeństwa, która określa np. zakres interwencji państwa w procesy rozwoju lokalnego, wynikającej z przyjętego sposobu redystrybucji środków finansowych czy realizacji określonej polityki regionalnej⁴⁰.

Jako główne implikacje badawcze perspektywy makrostrukturalnej należy uznać następujące postulaty dotyczące miast polskich na początku drugiej dekady XXI wieku:

- 1) rozpatrywanie rozwoju miejskiego w kontekście globalnych uwarunkowań makrosystemu społecznego: sposobu wyłaniania i sprawowania władzy politycznej, zakresu interwencji państwa w procesy rozwoju lokalnego (polityki regionalnej), charakteru, tempa i kierunków rozwoju gospodarki,
- 2) uwzględnienie wpływu napięć i sprzeczności istniejących w skali makro na funkcjonowanie miejskiego układu lokalnego,
- 3) badanie sposobu, w jaki państwo poprzez redystrybucję środków budżetowych (zwroty podatku od osób fizycznych i prawnych, subwencje, inwestycje centralne) wpływa na strukturę społeczną miasta i jej przestrzenną organizację,
- 4) badanie systemu prawno-administracyjnego (np. systemu podatkowego) państwa jako czynnika strukturyzującego miejską społeczność,
- 5) całościowa analiza problemów miejskich na tle szerszych uwarunkowań, wynikających z roli, jaką miasto pełni w strukturze sieci osadniczej regionu i całego kraju oraz ponadlokalnych funkcji, które w nich pełni,
- 6) badanie przebiegu procesów inwestycyjnych (związanych ze wszystkimi rodzajami cyrkulacji kapitału), które mają decydujące znaczenie dla wyjaśnienia logiki procesów wytwarzania przestrzeni miasta w warunkach odradzającej się kapitalistycznej formacji społecznej,
- 7) badanie mechanizmów podejmowania decyzji inwestycyjnych związanych z pierwszym, drugim i trzecim obiegiem kapitału (motywy, cele) jako podstawowych czynników nierównego rozwoju przestrzennego miasta,
- 8) identyfikacja głównych podmiotów (aktorów) procesów społecznego wytwarzania przestrzeni w skali lokalnej (miasto, aglomeracja),
- 9) badanie, w jakim stopniu systemy wartości, ideologie oraz postawy przedstawicieli miejskich elit politycznych, urzędniczych i gospodarczych wpływają na strukturę przestrzennej alokacji i dostępność usług publicznych
- 10) analizowanie wpływu czynników ekonomicznych – tj. zagranicznych inwestycji bezpośrednich, związanych z globalizacją gospodarczą, ale również przestrzenną – na rozwój funkcjonalno-przestrzenny miasta.

LITERATURA

- [1] Benko G., *Geografia technopolii*, Warszawa 1993
- [2] Castells M., Hall P., *Technopoles of the World*, New York 1997
- [3] Castells M., *Kwestia miejska*, Warszawa 1982
- [4] Gottdiener M., *Social Production of the Urban Space*, New York 1985

⁴⁰ Zob. B. Jałowiecki, (red.) *Miasto jako przedmiot nadań naukowych w początkach XXI wieku*, red. B. Jałowiecki, Warszawa 2008; S.L. Bagdziński, *Polityka regionalna w procesie przejścia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej*, [w:] *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, red. A. Ku-cliński, B. Jałowiecki, t. I, Warszawa 1991, s. 136–141.

- [5] Gottdiener M., *The New Urban Sociology*, New York 1994
- [6] Hamm B., *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990
- [7] Harloe M. (red.), *Captive Cities. Studies in the Political Economy of Cities and Regions*, New York 1978
- [8] Harvey D., *Social Justice and the City*, Baltimore 1973
- [9] Jałowiecki B. (red.) *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Warszawa 2008
- [10] Jałowiecki B., *Metropolie*, Białystok 2000
- [11] Jałowiecki B., *Spółeczna przestrzeń metropolii*, Warszawa 2000
- [12] Kaltenberg-Kwiatkowska E. (red.), *Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach*, Warszawa 1994
- [13] Lefebvre H., *The Production of Space*, Oxford 1974
- [14] Majer A. (red.), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, Łódź 2007
- [15] Majer A., *Duże miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*, Łódź 1997
- [16] Malikowski M., *Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności*, „Studia Socjologiczne” 1994/1
- [17] Misiak W. (red.) *Miasta polskie w procesie przemian*, Wrocław 1992
- [18] Savage M., Warde A., *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, London 1993
- [19] Wódcz J. (red.), *Problemy socjologii miasta*, Katowice 1994

MACROSTRUCTURAL PARADIGM OF URBAN RESEARCH IN VIEW OF THE “NEW URBAN SOCIOLOGY”

The article presents the most important components of macrostructural paradigm of urban research, widely known since the 1970s. Theoretical prerequisites shown here break the research tradition of the Chicago School of Sociology rooted in the classical studies of social ecology.

General assumptions of macrostructural approach stating that urban spacial development, dynamics and direction of urbanization processes, functional structure and spacial symbols reflect the general truths of the social system and the interests of the main social forces acting in it are illustrated in the work by H. Lefebvre's and M. Castells' concepts of space production, as well as by D. Harvey's concept of triple circulation of capital.

The reshaping of Polish cities in the period 1990 - 2010 resulting from privatization and marketing of space, restitution of local governments with their specific development policies, and emergence of new agents in space design make the classical macro structural approach, which is the core of multifaceted “new urban sociology”, most useful in the research of development processes of our cities at the beginning of the 21st century.